

Problematika uplatnění norem strojírenských tolerancí v praxi

24.11.2015

Ladislav Pešička, TNK č. 7 (GPS)

Oblasti „Rozměrové a geometrické specifikace produktů (GPS)“:

a) rozměrové a geometrické tolerance pro zajištění funkce součástí, jejich výroby, kontroly a montáže,

b) textura povrchu součástí (drsnot, vlnitost, základní profil),

c) měřicí prostředky a postupy, vyhodnocení

Oblast a) a její dopad na:

- výkresovou dokumentaci (tolerance obsahuje prakticky každý technický výkres,
- výrobu a výrobní postupy, texturu povrchu, měřicí zařízení a vyhodnocení, montáž součástí apod.)
- nárůst počtu norem s rozrůstajícími se dalšími požadavky, často i v rozdílném časovém sledu, např.:

ISO 8062 (tolerance odlitků ...) sestává z následujících částí:

– Část 1: Slovník - zavedena v r. 2008

– Část 2: Pravidla – zavedena v r. 2015

– Část 3: Všeobecné tolerance a přídávky – zavedena v r. 2008

– Část 4: Všeobecné tolerance v soustavě základen - r. 2016

- **nárůst nových pojmů a definic v rozsahu přes 200 norem (odhadem cca 600 až 800 termínů a definic)**
- **zpřesňování specifikací rozměrových a geometrických tolerancí**
- **nové požadavky na konstruktéry při předpisu požadavků GPS na výkresech (např. filtrů a filtrace, indikace orientace prvků, plošná indikace textury povrchu apod.)**

Ukázka problematiky GPS na několika normách

První - ČSN EN ISO: 2692: **2015** - Geometrické tolerování - Požadavek maxima materiálu, minima materiálu a reciprocity **V angličtině**

Druhá - ČSN EN ISO 1101: **2014** Geometrické tolerování – Tolerance tvaru, orientace, umístění a házení **Zavedena v angličtině**

ČSN EN ISO 1101: **2016** GPS – Geometrické tolerování – Tolerance tvaru, orientace, umístění a házení **Připravuje se – bude v češtině?**

Třetí - ČSN EN ISO 5458: **2016** Geometrické specifikace produktu (GPS) – Geometrické tolerování – Tolerování polohy a konfigurace **Připravuje se – bude v češtině?**

Čtvrtá - ISO/DIS 17450-4 Geometrické specifikace produktu - Základní pojmy - Část 4: Geometrické charakteristiky pro kvantifikaci úchytky tvaru, orientace, umístění a házení - **Připravuje se**

Pátá - ČSN EN ISO xxxx: **201?** Technická dokumentace produktu - Definovaný tvar sražení **Připravuje se**

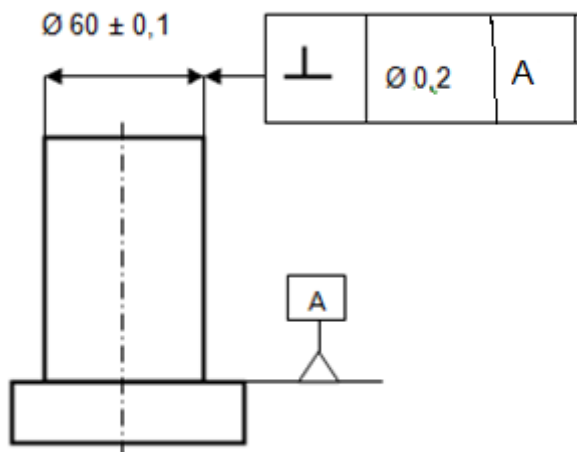
Šestá - ISO: 16792: 2006 Technická dokumentace produktu - Postupy definování dat digitálního produktu **Nezavedena v ČSN**

První norma - ukázka

ČSN EN ISO: 2692: 2015 - GPS – Geometrické tolerování - Požadavek maxima materiálu (MMR), minima materiálu (LMR) a reciprocity (RPR) **Zavedena v angličtině**

Běžný způsob tolerování v ISO:

- vzájemná **nezávislost** rozměrových a geometrických tolerancí, např.

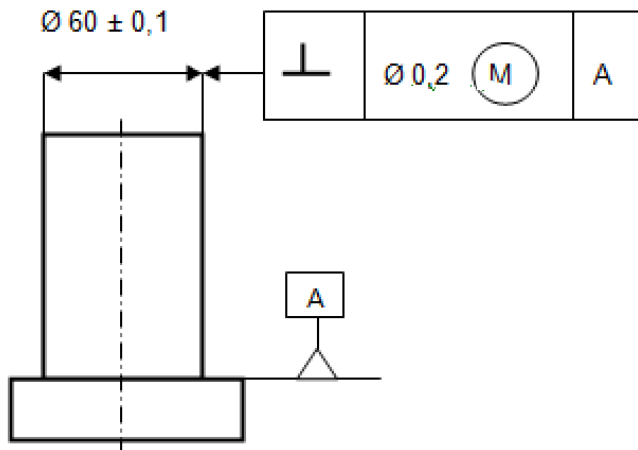

V tolerančním poli může mít osa libovolný tvar i směr.

Průměr čepu ($\varnothing 60 \pm 0,1$)	Tolerance kolmosti osy ($\varnothing 0,2$)
Max. rozměr 60,1	0,2
Mezilehlý 60	0,2
Min. rozměr 59,9	0,2

Tolerování podle ČSN EN ISO 2692:

- vzájemná **závislost** rozměrových a geometrických tolerancí.
Geometrická tolerance ve vazbě na max. materiálu (M v kroužku)

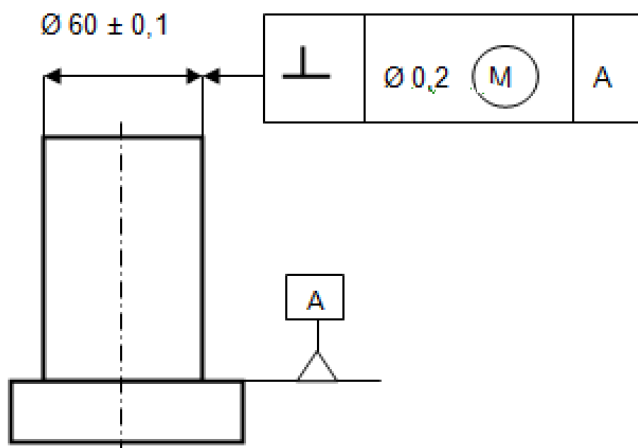

Hodnota tolerančního pole (0,2) je indikována **jen** pro max. rozměr prvku (čepu).
Rozměry nesmí překročit virtuální požadavek, zde 60,3

Průměr čepu (Ø 60 ±0,1)	Tolerance kolmosti se značkou (M)
Max. rozměr 60,1	0,2
mezilehlý 60	? norma neřeší
Min. rozměr 59,9	? norma neřeší

Účel: zajistit montáž obdobně tolerovaných protikusů.

Tolerování podle americké normy ASME Y 14.5

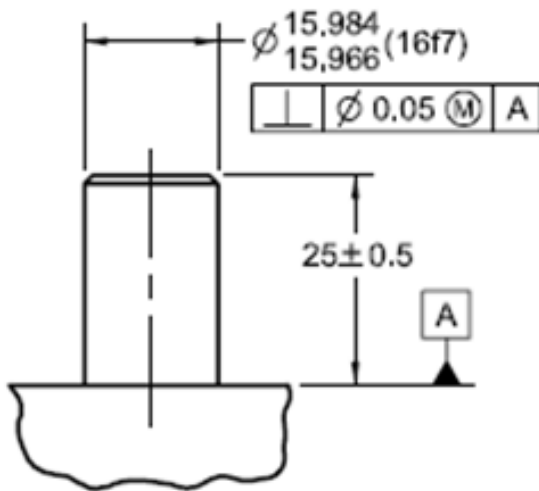

Toleranční pole (0,2) pro max. rozměr prvku (čepu), ale lze stanovit také změnu tolerance v rámci celého rozsah rozměru čepu.

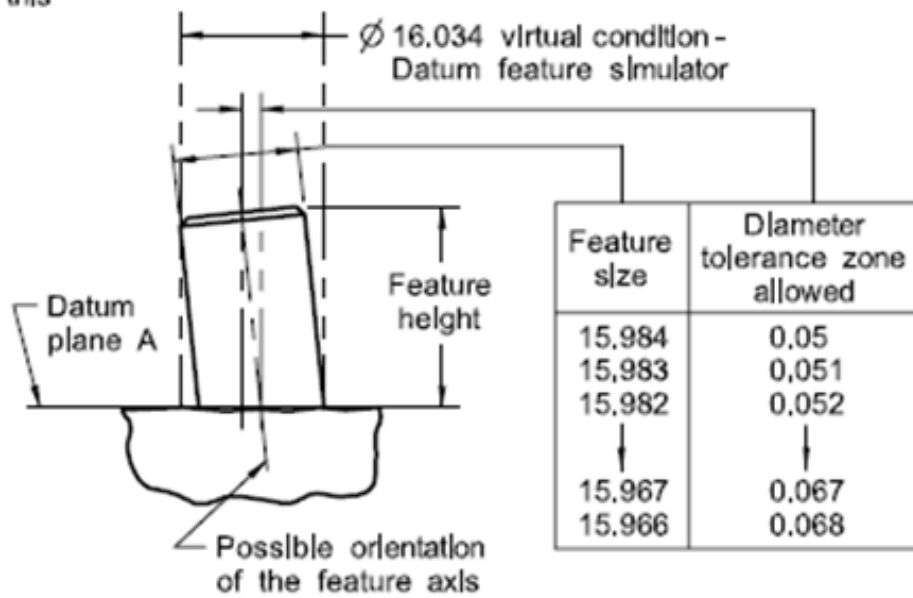
Průměr čepu ($\varnothing 60 \pm 0,1$)	Virtuální rozměr ($V = 60,1 + 0,2$)	tolerance kolmosti ($\varnothing$ tol. pole 0,2)
Max. rozměr 60,1	60,3	0,2
Mezilehlý 60,04		0,26
Mezilehlý 60		0,3
Min. rozměr 59,9		0,4

Příklady z ASME jsou názornější a umožňují při vzájemné vazbě rozměrových a geometrických tolerancí stanovit jejich optimum.

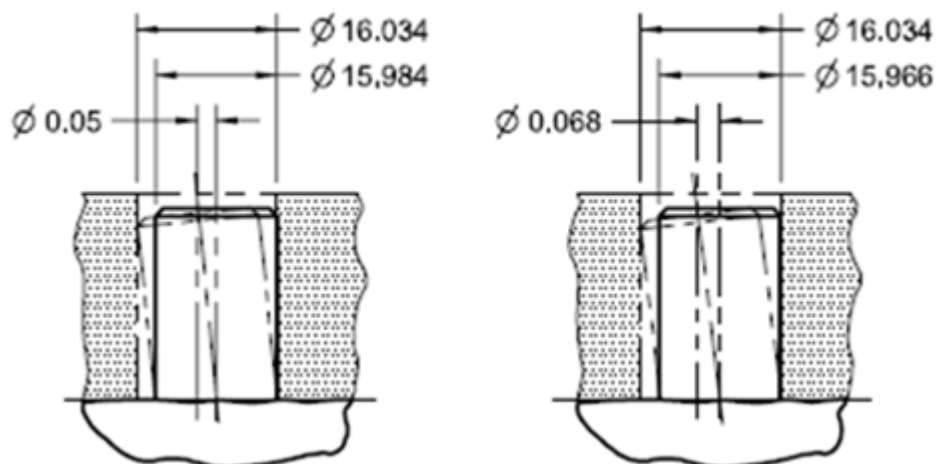
This on the drawing

Means this

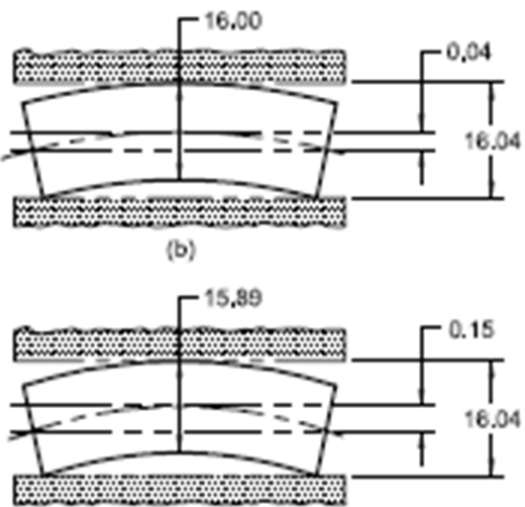
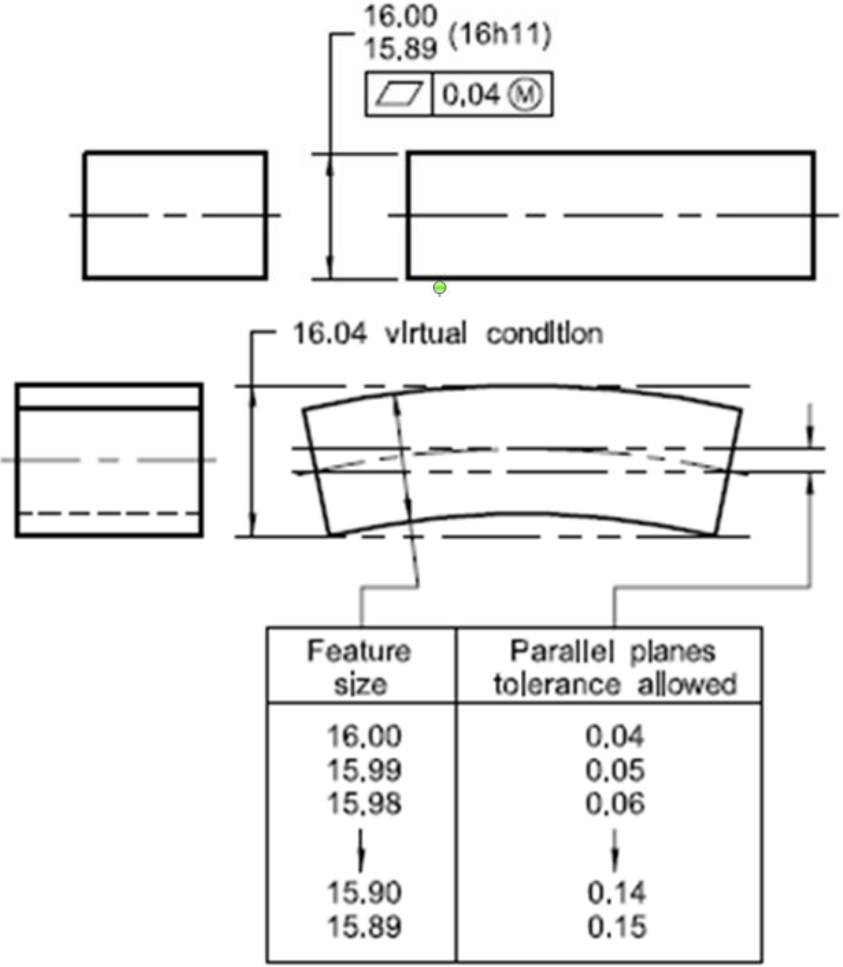

Acceptance boundary

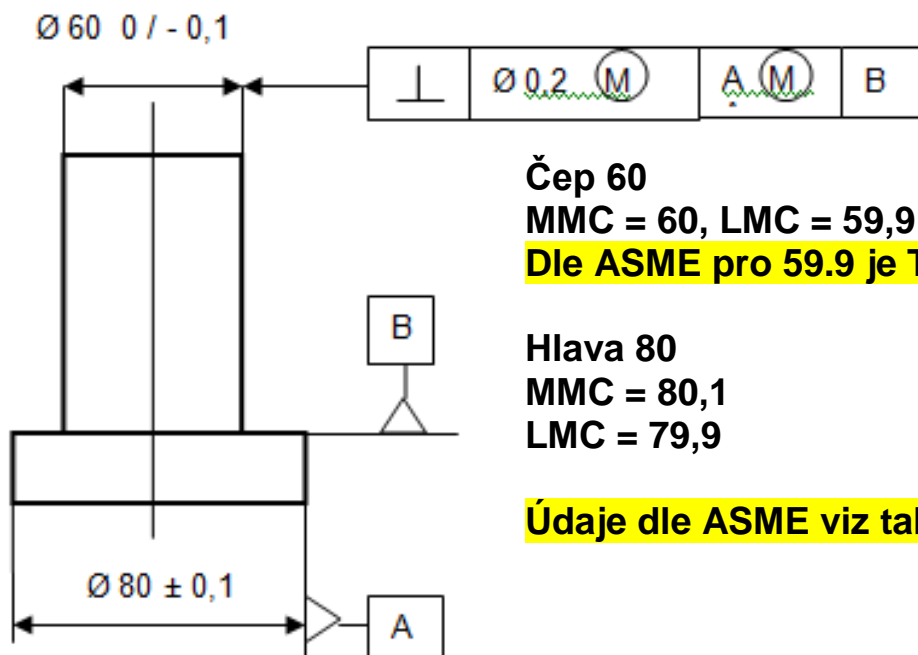

Požadavek na maximum materiálu lze využít i pro nerotační součásti, viz příklad z ASME pro obdélníkovou součást.

Častý požadavek maxima materiálu ještě k určité základně

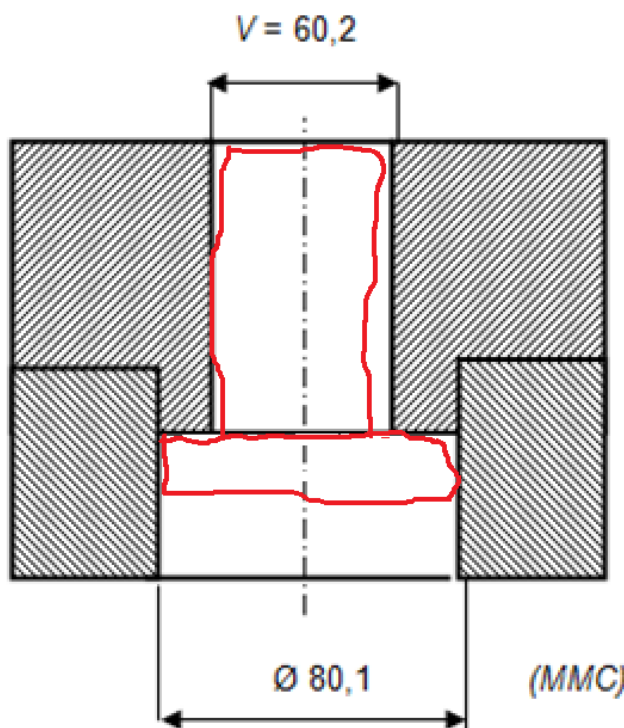

Čep 60
 MMC = 60, LMC = 59,9 T = 0,2
 Dle ASME pro 59.9 je T = 0,3

Hlava 80
 MMC = 80,1
 LMC = 79,9

Údaje dle ASME viz tab.

Příklad kalibru pro kontrolu tol. na max. materiálu podle ASME.

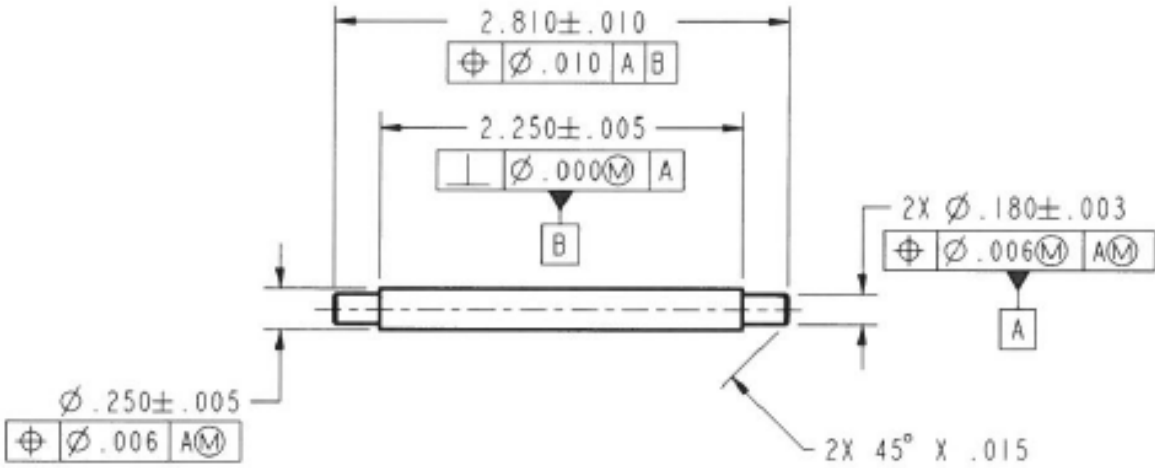
Pokud bude čep na min. mat. (59,9) a hlava rovněž na min. mat. (79,9), může se zvětšit tolerance T (Ø 0,2) na hodnotu Ø 0,5 při zachování montáže.

Konstruktér může pro zabezpečení funkce součástí s ohledem na jejich uložení volit vyváženě jak rozměrové, tak i geometrické tolerance.

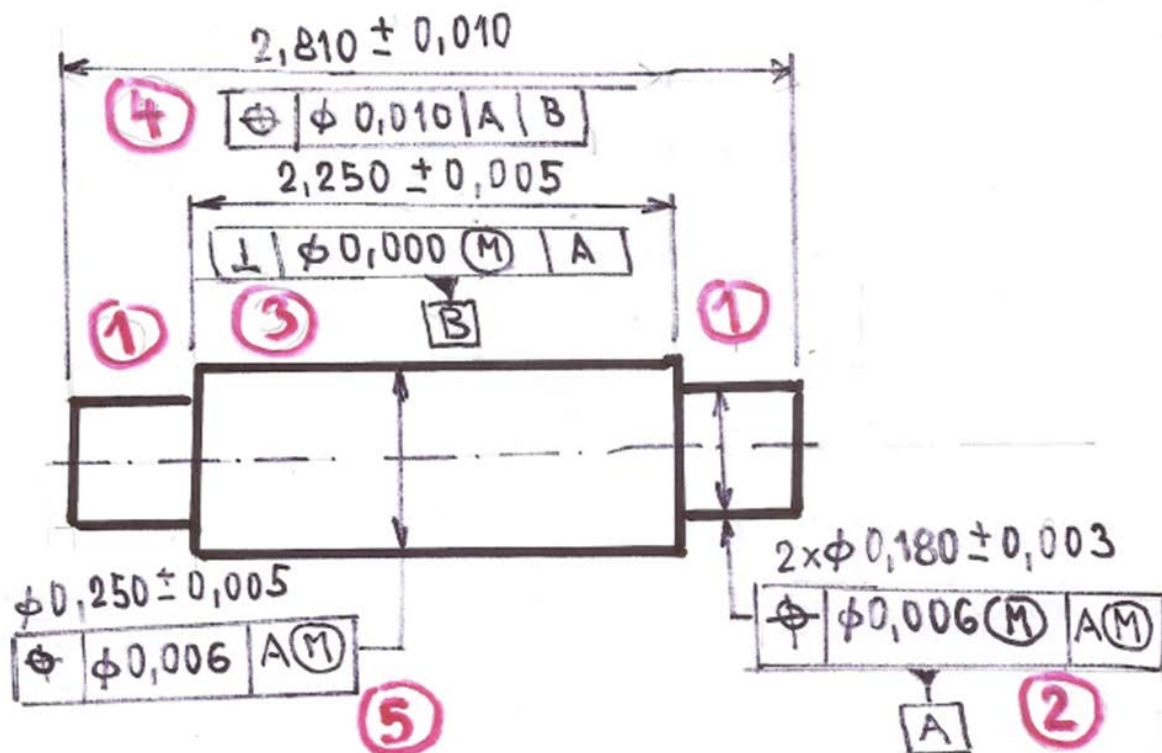
Čep	T (tolerance)	
	60 (max. mat.)	0,2
59,9 (min. mat.)	0,3	0,5
	80,1 (max. mat.)	79,9 (min. mat.)
	Hlava	

Problematika spojená s ISO 2692

Často nepřesné použití požadavku maxima materiálu, např.:

Překresleno s vyznačením pochybností

- 1 – rozdílné konce součásti bez zajištění souměrnosti?
- 2 – dva konce hřídele jako základna A pro další odvolávky?
- 3 – kolmost čela specifikována ve válcovém tolerančním poli?
- 4 – dtto pro konce součásti?
- 5 – tolerance polohy vztažená k pravému či levému čepu?

Druhá norma:

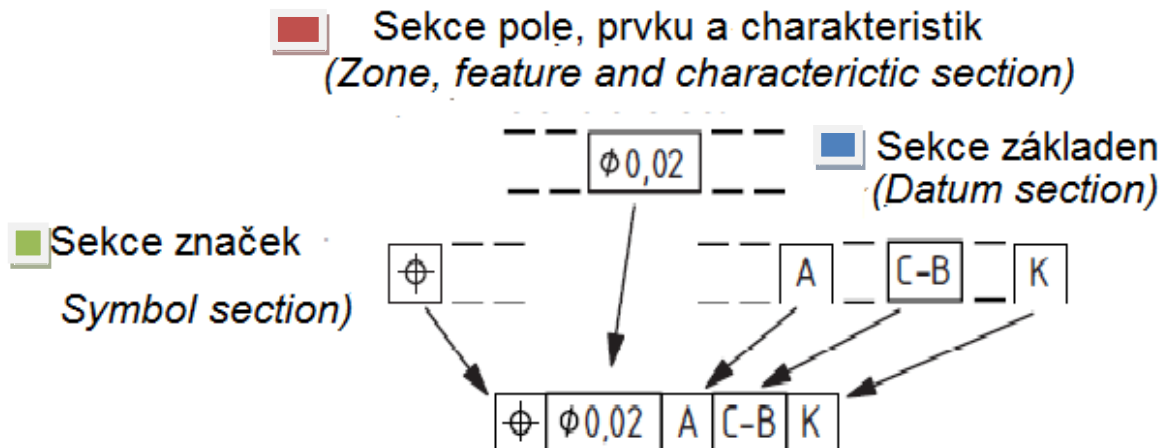
ČSN EN ISO 1101: **2014** GPS – Geometrické tolerování – Tolerance tvaru, orientace, umístění a házení **Zavedena v angličtině**

ČSN EN ISO 1101: **2016** GPS – Geometrické tolerování – Tolerance tvaru, orientace, umístění a házení **Připravuje se – bude v češtině?**

Formální porovnání s dřívější ČSN EN ISO 1101 (českou verzí) a připravovanou:

Položky	Dřívější ČSN	Připravovaná ČSN
Počet stran	60	140 (dvojazyčná 180)
Počet obrázků	170	220
Počet příloh	3	7
Počet základních značek	19	19
Počet doplň. značek	17	45
Další značky	-	19
Celkem značek	36	86

Toleranční rámeček (nový název bude „Indikátor tolerance“)

■ Sekce značek – značky jednotlivých tolerancí

<i>Tolerance</i>	<i>Charakteristiky</i>
<i>Tvar</i>	Přímost, rovinnost, kruhovitost, válcovitost, čára profilu, povrch profilu
<i>Orientatace</i>	Rovnoběžnost, kolmost, sklon, čára profilu, povrch profilu
<i>Umístění</i>	Poloha, soustřednost (středů), souosost (os), souměrnost, čára profilu, povrch profilu
<i>Házení</i>	Obvodové házení, celkové házení

Sekce pole, prvku a charakteristiky

Toleranční pole					Tolerovaný prvek				Charakteristika		Mater.požadavky	Stav
					Filtr ^a		Přiřazený prvek	odvoz.prvek				
tvar	šířka	kombinace	nestejně	omezení	typ	indikace						
Ø S ø	0,02	CZ	UZ+0,2	O	G	0,8-			C	P		
	0,02-	SZ	UZ-0,3	Z	S	250			CE	V		
	0,01		UZ+0,1	V	∴	0,8-			CI	T		
	0,1/75		<->	A		250			G	Q		
	0,1/75		+0,2			500-			GE			
	x75		UZ+0,2			15			GI			
	0,2/ø4		<-> -0,3			500-			X			
	0,2/75		UZ-			15			N			
	x30°		0,2<-> -			...						
	0,3/10°		0,3									
x30°		...										

Značky v sekci tolerančního pole

Sdružená pole	CZ
Jednotlivá pole	SZ
Nestejněměrně uspořádané pole (specifikované)	UZ
Offsetové pole (nespecifikované)	OZ
Variabilní úhel	VA
Minimax (Chebyshev) prvku	Ⓒ^a
Nejmenší čtverce (Gauss) prvku	Ⓔ^a
Minimální opsání prvku	Ⓓ^a
Tangenta prvku	Ⓓ^a
Maximální vepsání prvku	ⓧ^a

Značky odvozených elementů prvku

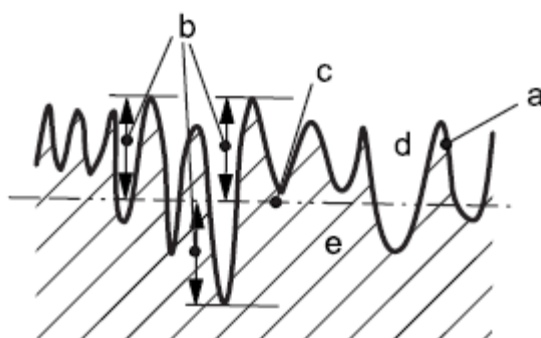
Median prvku	Ⓐ^a
Předpokládané toleranční pole	⒫^a

Značky referenčních prvků přiřazených elementů

Minimax (Chebyshev) prvku bez omezení	C
Minimax (Chebyshev) prvku s vnějším materiálovým omezením	CE
Minimax (Chebyshev) prvku s vnitřním materiálovým omezením	CI
Nejmenší čtverce (Gauss) prvku bez omezení	G
Nejmenší čtverce (Gauss) prvku s vnějším materiálovým omezením	GE
Nejmenší čtverce (Gauss) prvku s vnitřním materiálovým omezením	GI
Minimální opsání prvku	N
Maximální vepsání prvku	X

Příklad pro minimax se značkou C

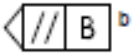
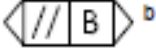
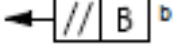

a) Minimax (Chebyshev) association without additional constraints

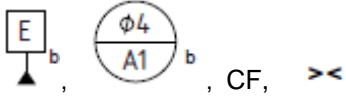
Identifikátory tolerovaných prvků

Mezi	
Spojité prvek	UF
Malý průměr	LD
Velký průměr	MD
Střední průměr	PD
Vše vše po obrysu (profilu)	
Přes všechny (profily)	

Pomocné indikátory

Jakýkoliv průřez	ACS
Indikátor průsečíku rovin	
Indikátor orientace rovin	
Indikátor směru prvku	
Indikátor souboru rovin	
Teoreticky přesný rozměr (TED)	

Značky převzaté z jiných norem

Element specifikace stavu materialu	$(M)^a$, $(L)^a$, $(R)^a$
Element specifikace stavu	$(F)^a$
Značky související se základnami	
Značka související s tolerancí rozměru	$(E)^a$

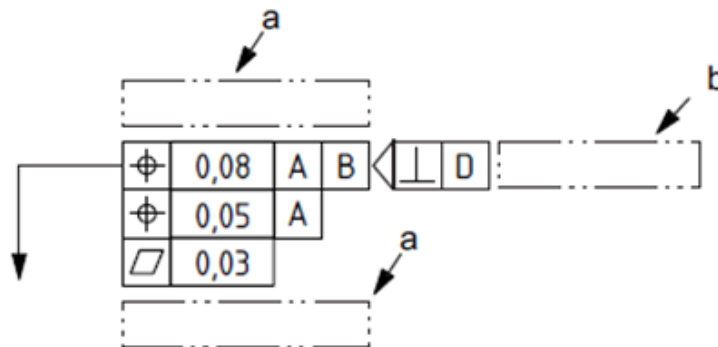
Sekce základen

Označení základny samostatné, společné, soustavy základen, cíle-
ných základen, základen při max. materiálu, apod.

Zpřesňování požadavků, např.:

- indikace sousedící s indikátorem tolerance (horní / dolní, vložené)

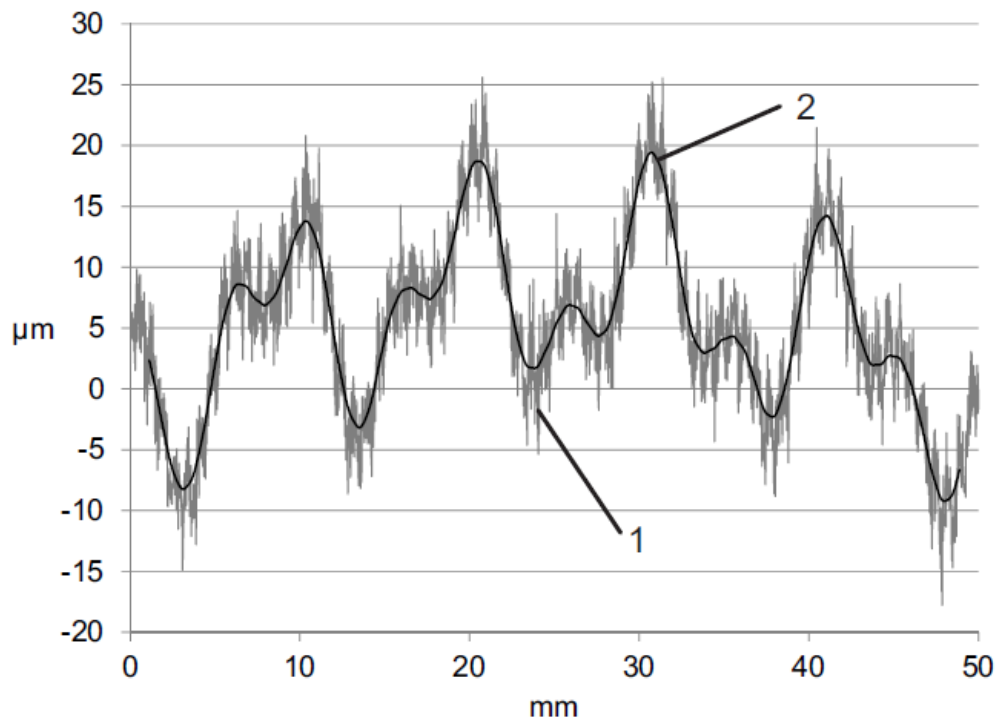

- a Horní/dolní sousedící oblasti indikace
- b Vložené sousedící oblasti indikace

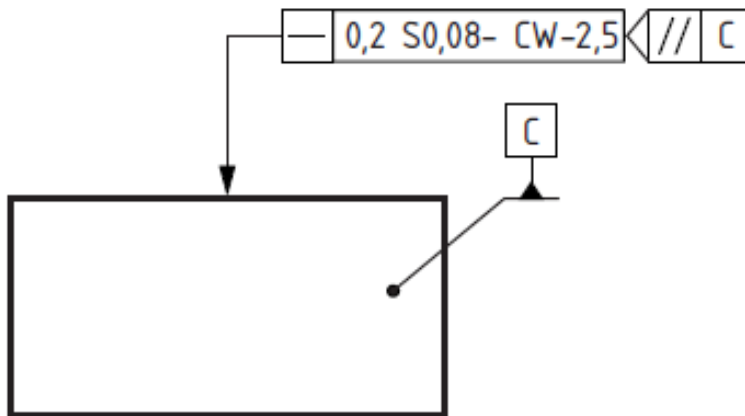
- indikace proměnné tolerance (mezi)

- filtrování

- indikace výchozího filtrování pro výkres (TF, TFF, TFO, TFL)
- předpis druhu filtru
(G, SW, CW, RG, RS, OB, OH, OD, CB, CH, CD, AB, AH, AD, F, H apod.)
- příklady filtrace.

- předpis filtrace v indikátoru tolerance, např.

Co zamýšlel konstruktér touto specifikací:

Specifikace prvku, který je filtrován 0,08 mm dlouhovlnným spline filtrem a 2,5 mm krátkovlnným komplexním vlnkovým filtrem, které dohromady tvoří pásmovou propust, která zachovává vlnové délky mezi 0,08 mm a 2,5 mm, tj. účinně vytváří tento druh specifikace vlnitosti. Každá jednotlivá filtrovaná čára musí být přímá v tolerančním poli, definovaném jako prostor mezi dvěma čarami, vzdálenými o 0,2 mm od sebe. Čáry jsou orientovány rovnoběžně s rovinou C.

Problematika tolerancí je řešena jak základní normou 1101, ale i jinými normami, což znesnadňuje orientaci.

Třetí norma:

ČSN EN ISO 5458: 2016 Geometrické specifikace produktu – Geometrické tolerování – Tolerování polohy a konfigurace **Připravuje se – bude v češtině?**

Tato norma bude bezprostředně navazovat na ČSN EN ISO 1101.

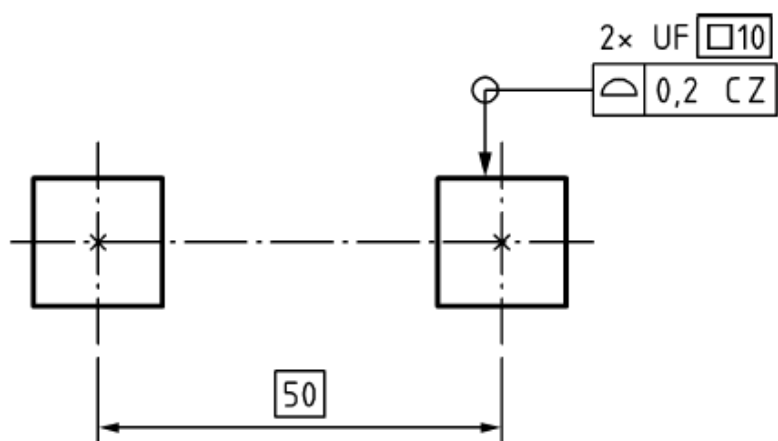
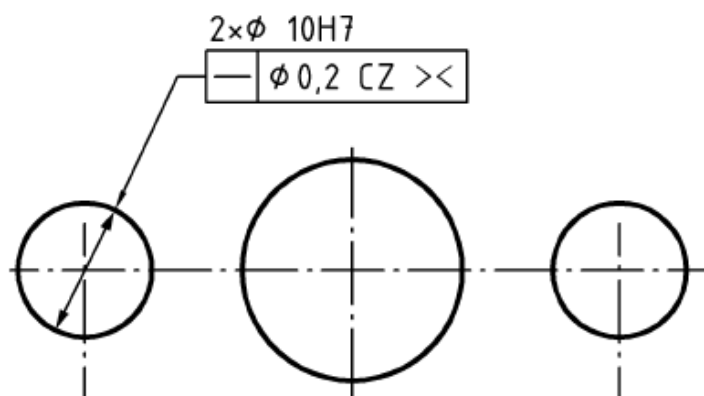
Norma stanoví doplňující pravidla normy ISO 1101 pro geometrické tolerance tvaru, orientace, umístění nebo házení. Tato pravidla platí, pokud:

- jedna geometrická specifikace se aplikuje na více než jeden geometrický prvek uvažovaný jednotlivě nebo jako spojitý prvek nebo jako konfigurace specifikace GPS;
- více než jedna geometrická specifikace musí být ustavena současně s orientací a/nebo omezením umístění mezi nimi.

Norma operuje s pojmy v různých konfiguracích, např.:

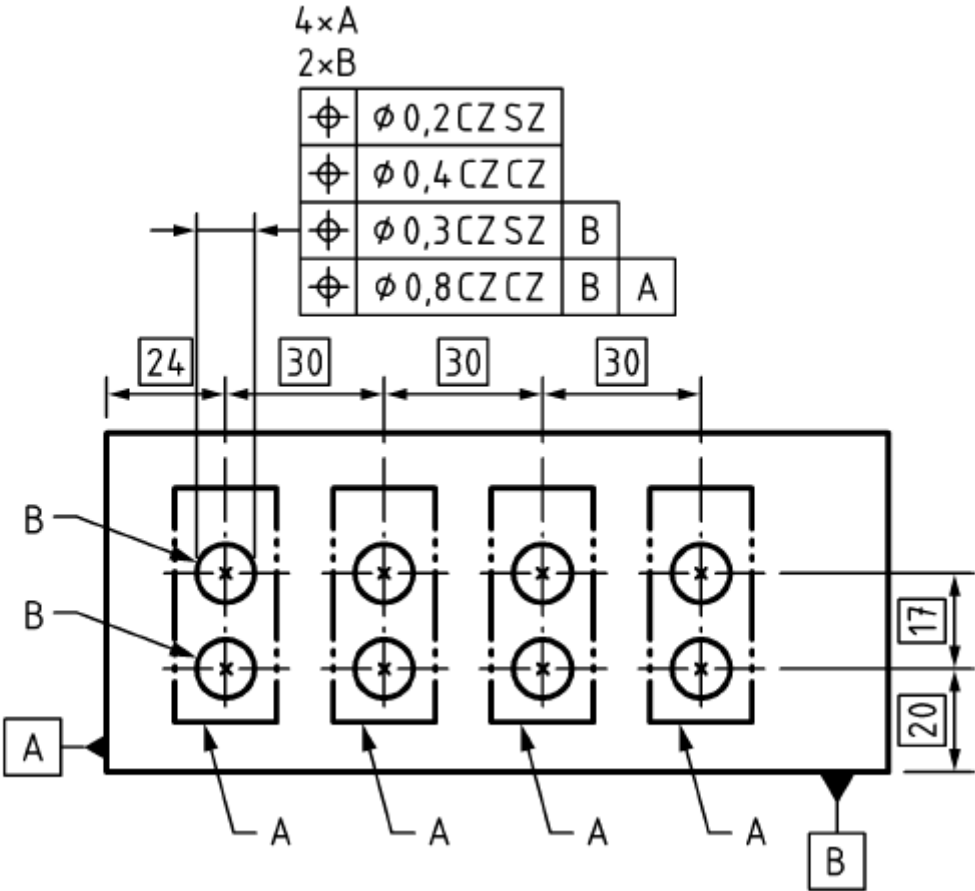
- simultánní požadavek SIM,
- jen přibližně $><$
- kombinované pole CZ
- samostatné pole SZ
- implicitní a explicitní TED

Ukázky některých kombinací s CZ:

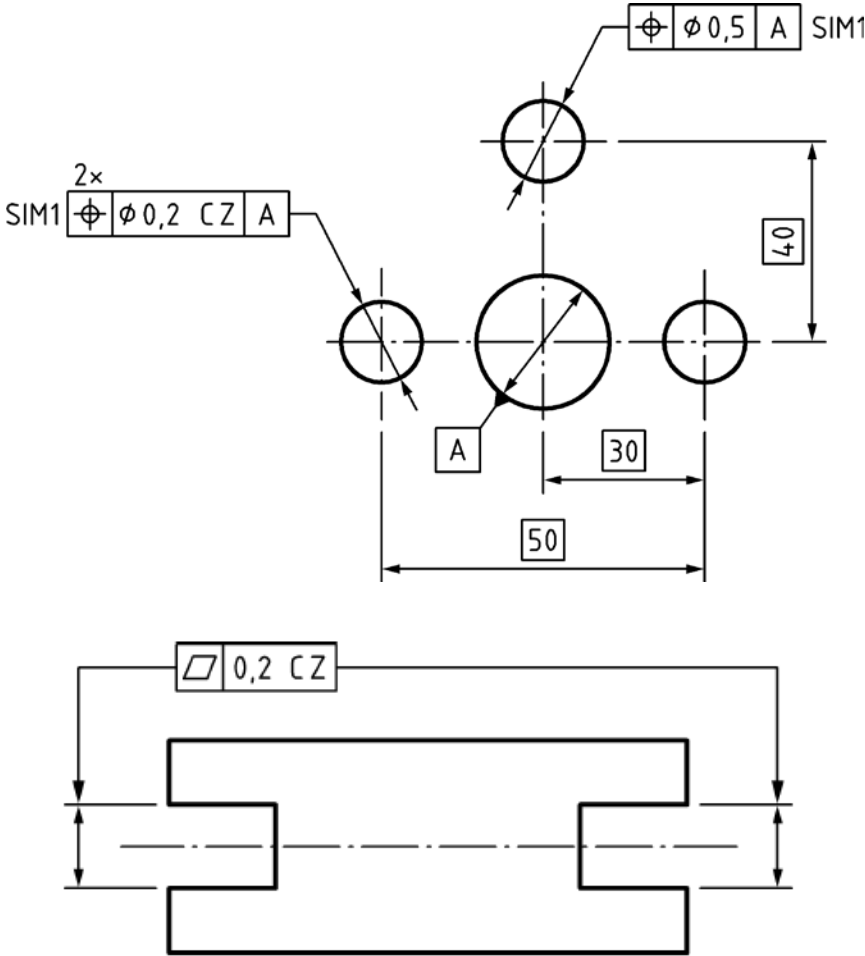

Kombinace modifikátorů CZ a SZ nebo kombinace CZ a CZ

Další kombinace

Čtvrtá norma:

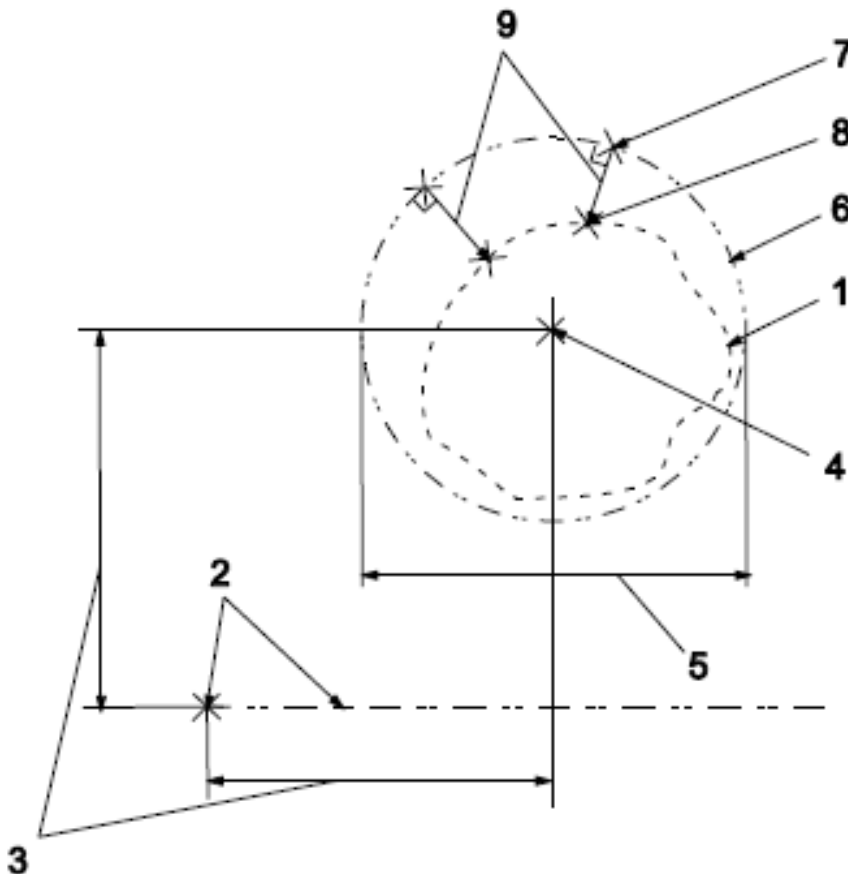
ISO/DIS 17450-4 Geometrické specifikace produktu - Základní pojmy
- Část 4: Geometrické charakteristiky pro kvantifikaci úchyly tvaru,
orientace, umístění a házení - **Připravuje se, bude v češtině?**

Souvisí s ISO 1101

Ukázka:

funkce kvantifikace - matematické funkce pomocí souboru hodnot pozorovaných na variační křivce, definující geometrickou charakteristiku jako kvantitu.

Příklad místní geometrické odchylky umístění od referenční kružnice

- 1 Extrahovaná integrální čára, základní tolerovaný prvek
- 2 Soustava základen (složená rovina a přímka)
- 3 Specifikovaná vzdálenost umístění referenčního prvku 6
- 4 Situační prvek od umístění referenčního prvku 6
- 5 Specifikovaný rozměr referenčního prvku 6
- 6 Referenční prvek, kterým je kružnice v tomto příkladu
- 7 Bod referenčního prvku

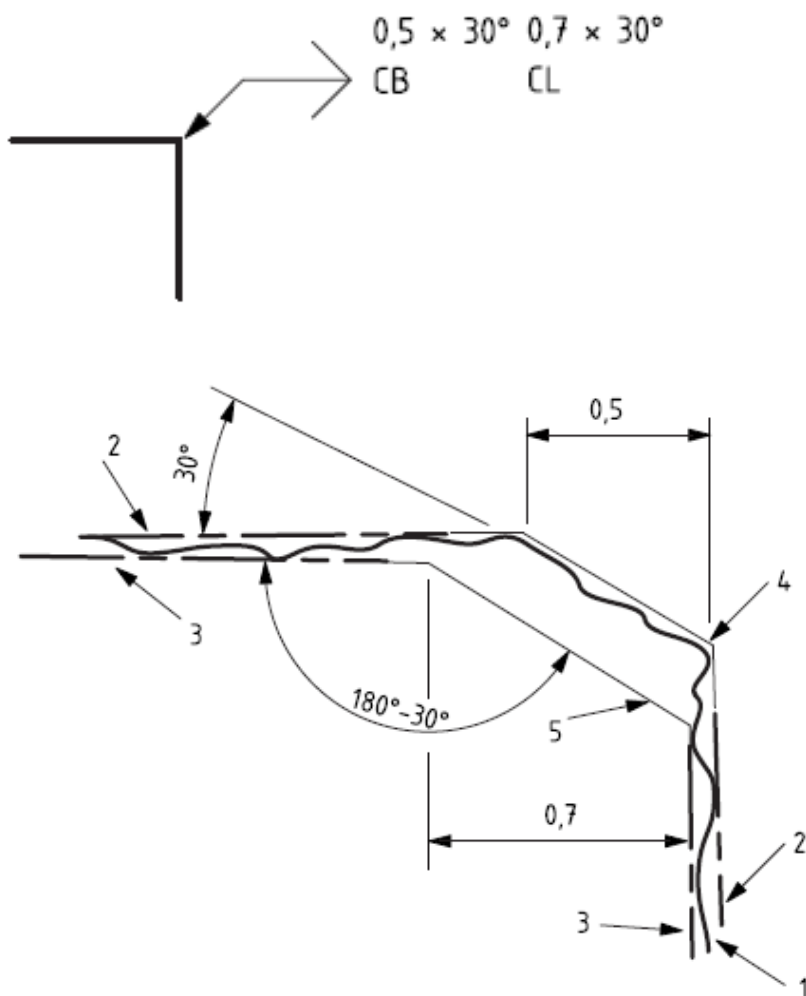
8 Homologní extrahovaný bod tolerovaného prvku k referenčnímu bodu: definovaný ze 7 od protínající přímky místně kolmé k 6

9 Příklad popsané místních geometrických úchylek

Pátá norma:

ČSN EN ISO xxxx: 201? Technická dokumentace produktu - Definovaný tvar sražení **Připravuje se**

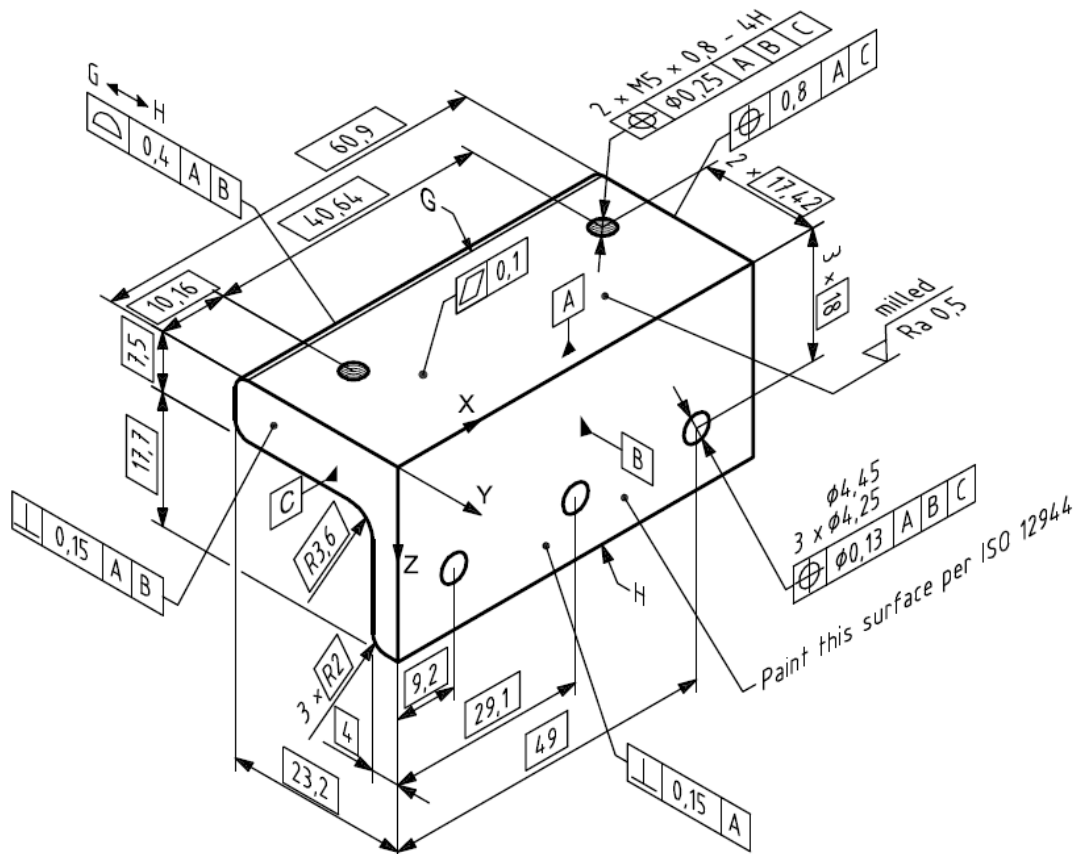
Že lze problém vytvořit i z pouhého sražení, dokazuje návrh normy z oblasti Geometrické specifikace produktu – viz ukázka

Šestá norma:

ISO: 16792: 2006 Technická dokumentace produktu - Postupy defini-
nování dat digitálního produktu **Nezavedena v ČSN**

Ukázka:

Možné resumé

a) normy ISO GPS sice **zpřesňují** požadavky na výrobky, ale zároveň přinášejí **ztrátu přehlednosti** pro běžnou praxi.

- **rozdílné** požadavky na produkty a možnosti hromadné výroby (automobilky apod.) a malé strojírenské firmy (údržbářská a kusová výroba apod.). Kdysi výběry z norem či dílenské tabulky pro předpokládanou produkci.

b) konstruktér, který je odpovědný za výkres, je normami **manipulován** i do identifikací, ve kterých nemusí být odborníkem, např.

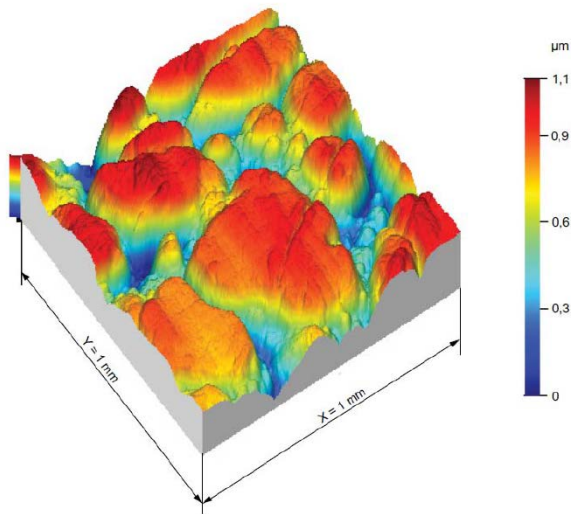
- předpisy geometrických tolerancí společně s filtry a způsoby filtrace,

- předpisy rozměrových a geometrických tolerancí v závislosti na slévárenských postupech (formování do písku či kovových forem, vytavitelný model, apod.),

Příklad k b):**Toleranční stupeň P všeobecných tolerancí odlitků**

	Ruční formování do písku (<i>Sand cast hand moulding</i>)	Strojní formování do písku a skořepinové formy (<i>Sand čast machine mould and shell moulding</i>)	Kovové trvalá forma (<i>Metallic permanent mould</i>)	Tlakové liti (<i>Pressure die casting</i>)	Vytavitelný model (<i>Investment casting</i>)
Ocel (<i>Steel</i>)	11 - 14	8 - 12	-	-	4 - 9
Sedá litina (<i>Grey iron</i>)	11 - 14	8 - 12	7 - 9	-	4 - 9
S.G. litina (<i>S.G. iron</i>)	11 - 14	8 - 12	7 - 9		
Tvárná litina (<i>Maleable iron</i>)	11 - 14	8 - 12	7 - 9		
Slitiny mědi (<i>Copper alloys</i>)	10 - 13	8 - 10			
Slitiny zinku (<i>Zinc alloys</i>)	10 - 13				
Slitiny lehkých kovů (<i>Light metal alloys</i>)	9 -				

- V GPS plošné metody předpisu textury povrchu (drsnosti, vlnitosti, základního profilu apod.), namísto profilové metody (možnost porovnávacích etalonů apod.).

c) problematika úrovně zvládnutí nových požadavků v technické dokumentaci se nejvíce projeví při **kooperacích** mezi různými podniky,

d) problematika zvládnutí nových požadavků GPS **při výuce** na technických školách,

e) problematika zvládnutí nových požadavků **v malých firmách** bez většího technického zázemí.